

Tusculum

2023
SOLIN-16

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Tonći Čićerić

Glavni urednik

Marko Matijević

Uredništvo

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Dražan Maršić
Ivana Odža
Michael Ursinus

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Izrada UDK-a

Iva Kaić

Tisak

Jafra Print d. o. o.

Naklada

500 primjeraka

Izdavanje časopisa novčano podupire Grad Solin.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

16

Solin, 2023.

Sadržaj

7-22	Vedran Katavić	Zaštitna arheološka istraživanja na trasi salonitanskoga vodovoda
23-39	Jure Margeta	Utjecaj olovne cijevi na održivost rimskoga vodoopskrbnog sustava
41-61	Luka Donadini	Religija, kult i moralnost u Saloni (II) Misteriji u čast Velikoj Majci
63-76	Nino Švonja	Antički spoliji pronađeni na tzv. Zaobilaznici u Solinu
77-86	Ana Demicheli – Dino Demicheli	Četiri epigrafska spolija <i>in situ</i> u Šupljoj crkvi i predjelu Vukšići u Solinu
87-94	Dino Demicheli – Krešimir Grbavac	Nadgrobní titul djevojčice Valerije Procile iz Kule 15 na sjevernim salonitanskim bedemima
95-99	Saša Denegri	Kasnoantički brodolom kod Slatina na otoku Čiovu
101-111	Marko Matijević	Građa iz solinske povijesti (I)
113-149	Ivan Grubišić – Mario Bubić	Vranjičko-solinski Grubići Patkasi i solinski Grubići Škombre
151-161	Ivana Odža	Emocionalni regionalizam Tome Podruga
163-196	Mirko Jankov	Iz riznice svjetovnoga repertoara Pučkih pivača Gospe od Otoka – Solin: Transkripcije i jezično-glazbena analiza osam tradicijskih napjeva (dio drugi: ženski i dijaloški tekstovi)
197-216	Arsen Duplančić	Bibliografija Milana Ivaniševića (1963. – 2020.)
217-218		Naputak suradnicima <i>Tusculuma</i>

Dino Demicheli – Krešimir Grbavac

Nadgrobni titul djevojčice Valerije Procile iz Kule 15 na sjevernim salonitanskim bedemima

Dino Demicheli
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za arheologiju
I. Lučića 3
HR, 10000 Zagreb
ddemiche@ffzg.hr

Krešimir Grbavac
Budrovci 27
HR, 47201 Draganić
kgrbavac2@gmail.com

Članak donosi spomenik recentno otkriven u arheološkim istraživanjima južno od lokaliteta Kapljuč. Ondje su otkrivene četiri kule za čije se postojanje znalo, no dosad nisu bile istražene. U jednoj od kula (Kula 15) i uokolo nje pronađeno je više epigrafskih spolija koji su u nju bili ugrađeni, a jedan od natpisa obrađuje se u ovome članku. To je mramorni nadgrobni titul djevojčice Valerije Procile (*Valeria Procilla*) koja je preminula u vrlo ranoj dobi (godina i četiri mjeseca), a spomenik su joj podigli roditelji Gaj Valerije Flavijan (*C. Valerius Flavianus*) i Celija Prokla (*Coelia Procla*). Nadgrobni spomenici koji komemoriraju djecu koja su umrla tako mlada u pravilu su rijetki, premda se zna da je smrtnost novorođenčadi i djece do pete godine bila mnogo veća nego što se to može nazrijeti iz statistike koja se može dobiti iz epigrafskih spomenika. U radu se daje jezična i onomastička analiza te se donose podatci o učestalosti nadgrobnih spomenika postavljenih malenoj djeci u Dalmaciji, napose u Saloni.

Ključne riječi: Salona, Kula 15, epigrafski spoliji, bedemi, djeca, vulgarni latinitet, Coelii, komemoracija

UDK: 003.071(497.583 Solin)"652":726.825
902(497.583 Solin):003.07165"

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 3. rujna 2023.

Četiri kule, koje dosad nisu bile predmetom sustavnoga istraživanja, očišćene su od nanosa kamena, zemlje i otpada tijekom istraživanja salonitanskih bedema krajem 2021. (sl. 1).¹ Za kule se i prije znalo te su na planu Salone, koji je napravio Ejnar Dyggve na temelju dotadašnjih istraživanja, označene brojevima 15 – 18. Razlikuju se arhitektonskom izvedbom, a moguće je da nisu ni bile izgrađene u istome periodu. Doduše, svakoj od njih naknadno je dodana trobridna istaka, moguće u 5. stoljeću, kada je i epigrafski potvrđena obnova salonitanskih kula.² Ne znamo je li potreba za obnovom bila rezultat zapuštenosti ili ratnih zbivanja, no salonitanski su bedemi tijekom rata između Justinijana i Ostrogota trpjeli ozbiljne napade te su nakon ponovne uspostave rimske vlasti u Saloni svakako trebali biti obnovljeni skupa s kulama.

Prilikom naših istraživanja uočeno je da je Kula 15 u najlošijem stanju te da je njezin istočni zid nagnut prema

istoku i lošije sačuvan pa mu prijete urušavanje. No isto tako, u nasipu kamenja uz taj zid, a radi se o kamenju koje otpalo s bedema i kule, otkriven je veći broj epigrafskih spolija koji su nekoć bili uzidani u ovu kulu (sl. 2). Svaka od otkrivenih kula pokazivala je sličan uzorak građenja što se tiče korištenja epigrafskih spomenika, no ovoj se kuli zasad pripisuje najveći dio natpisa. Osim toga, ondje i dalje stoji nekoliko natpisa ugrađenih *in situ*, od kojih je najznačajnija velika nadgrobna ara podignuta za jednoga roba. Kula 15 građena je nakon 3. stoljeća, jer se epigrafski spomenici ondje pronađeni datiraju od 1. do 3. stoljeća te predstavljaju *terminus post quem*, a s obzirom na graditeljsku praksu koja govori ne samo o odnosu prema nečijem grobnom spomeniku, već i o stvarnoj legalnoj mogućnosti ovakvoga čina, reklo bi se da je gradnja uslijedila tijekom kršćanskoga perioda. Nema sumnje da su spomenici odneseni s obližnje tzv. Sjeverne nekropole, čiji

1 Članak je napisan u okviru projekta *Novi životi antičkih natpisa: epigrafski spoliji na području srednje Dalmacije* koji financira Hrvatska zaklada za znanost (projekt HRZZ IP 2019-04-3537).

2 CIL 3 1984.

Slika 1

Kule 18 – 15 nakon čišćenja i u vrijeme istraživanja Kule 15 (snimio Dino Demicheli)

se dio nalazio odmah nasuprot ovih kula.³ Natpisi koji su pronađeni u njezinim zidovima ili oko nje nadgrobna su karaktera i uglavnom se radi o fragmentima. Ima, doduše, i nekoliko cjelovitih spomenika,⁴ a jedan takav tema je ove kraće rasprave. Spomenik je izdvojen zbog podataka koji se na njemu nalaze, a valja navesti i to da se radi o jedinome spomeniku izrađenome od mramora među svim pronađenim u dosadašnjem istraživanju kula 15 – 18.

Radi se o titulu, odnosno o natpisnoj ploči koja nije imala profilaciju, već je bila ugrađena u nadgrobnu konstrukciju (sl 3).⁵ Spomenik nema ravne rubove, već je sa svih strana grublje otklesan, što može biti posljedica njegove kasnije prerade za ugrađivanje u kulu. Dimenzije spomenika su: visina 31 cm, dužina 31 cm, debljina 7,5 cm.⁶ Izrađen je od prokoneškoga mramora, koji je lako raspoznatljiv po svojim plavo-sivim i bijelim šarama. Natpisi izrađeni u mramoru dosta su rjeđi od natpisa u vapnencu, što je razumljivo jer je cjenjeniji od vapnenca, a usto u Dalmaciji nema ležišta mramora. Po površini spomenika ima tragova žbuke koja je preostala od razdoblja kada je bio uzidan u kulu, a bez obzira na to i na nekoliko

manjih oštećenja, tekst se pouzdano i bez problema čita. Natpis je uklesan u osam redaka i glasi:

*D(is) M(anibus)
Valeria Procilla
def(uncta) annic(u)la m(ensium) IIII
C(aius) Valerius Flavia-
5 nus et Coelia Pro-
cla parentes in-
fanti infelicissi-
mae*

Prijevod: *Bogovima Manima. Valerija Procilla, umrla u dobi od godine dana i četiri mjeseca. Gaj Valerije Flavijan i Celija Prokla roditelji vrlo nesretnome djetetu.*

Tekst je klesan pravilnim, ponešto izduženim slovima koja su ujednačena veličinom. Jedino slovo A na kraju drugoga retka osjetno je manje od ostalih slova, a radi se o tome da klesar nije imao drugu opciju bez prebacivanja slova u idući redak. Rastavni znakovi u obliku točke i

3 O rasprostranju tzv. Sjeverne salonitanske nekropole v. Ž. Miletić 1990, str. 163-194; J. Mardešić 2019, str. 127-150.

4 Najveći cjeloviti spomenik otkriven u ovim istraživanjima nadgrobna je ara postavljena za jednoga roba, a ugrađena je u trostranu istaku koja je dodana Kuli 15 u kasnijem razdoblju. O ovome natpisu bit će objavljena posebna rasprava.

5 Tijekom istraživanja groblja uokolo ranokršćanske bazilike na Kapljuču pronađeno je i mnoštvo ranijih, poganskih grobova. O tome: J. Brønsted 1928, str. 133-153; J. Mardešić 2019, str. 131-133. Kako izgleda spomenik koji je ugrađen u grobnu konstrukciju, a čemu bi odgovarao i ovaj natpis, može se vidjeti na slici objavljenoj u J. Brønsted 1928, Grobnica Q, str. 136, slika 130.

6 Visina slova u prvome retku je 2,5 cm, u drugome 2,2 cm (krajnje slovo A 1,1 cm), a od trećega do petoga 1,9 cm.

Slika 2
Kula 15 tijekom istraživanja godine 2022. (snimio Dino Demicheli)

trokuta uklesani su između svih riječi i kratica osim onih koje su na kraju odnosno na početku retka. Iznad slova M uklesana je vodoravna crta kako bi se naglasilo da se radi o pokraćenoj riječi koja označava mjesec.

Pokojničino ime uklesano je u nominativu, što se u ovome razdoblju javlja mnogo rjeđe od dativa u kojem je iskazana velika većina imena pokojnih. Zvala se Valerija Procila; ime je dobila kombinacijom roditeljskih imena: po ocu nasljeđuje gentilicij *Valerius* u ženskome rodu, a *Procilla* je izvedenica od majčina kognomena *Procla*. Kognomen *Procilla* dosta je slabije posvjedočen od kognomena *Procla* u čitavome Carstvu, a to pogotovo vrijedi za mušku inačicu: kognomen *Proclus* (*Proculus*) dosta je čest, za razliku od kognomena *Procillus* koji je potvrđen samo jednom. U Dalmaciji kognomen *Procilla* zastupljen je na 13 natpisa, od kojih su četiri iz Salone.⁷ S obzirom na

učestalost gentilicija *Valerius*, ne čudi što postoje homonimni primjeri, od kojih je jedna *Valeria Procilla* potvrđena u Rimu, a druga u Narbonskoj Galiji.⁸

Gentilicij *Valerius* ne treba posebno tumačiti jer se radi o najučestalijem necarskom gentiliciju koji je iznimno dobro potvrđen diljem Carstva. Otac djevojčice nosio je kognomen *Flavianus*, koji je u Dalmaciji samo dvaput potvrđen,⁹ a radi se o imenu koje je izvedeno iz gentilicija *Flavius*. Moguće je da ukazuje na gentilicij njegove majke ili čak nekoga starijeg pretka. Majka djevojčice nosila je gentilicij *Coelia*, koji je u Dalmaciji poznat s četrdesetak natpisa, a uvelike prevladavaju oni iz Salone.¹⁰ To ne čudi jer, osim što je ondje pronađen i najveći broj epigrafskih spomenika u Dalmaciji, obitelj *Coelius* pripadala je važnijim salonitanskim obiteljima, barem tijekom 2. stoljeća. Od istaknutih pripadnika valja spomenuti Publija

7 CIL 3, 2074; CIL 3, 2398; CIL 3, 2495; IJug 2568, 3210; v. G. Alföldy 1969, str. 274, s. v. *Procilla*.

8 AE 121b (*Roma*); CIL 12, 3098 (*Nemausus*).

9 CIL 3, 9039; CIL 3, 9586 = *Salona* IV 442. Oba su spomenika iz Salone. Ime je poznato i u kršćanskom razdoblju, v. G. Alföldy 1969, str. 205, s. v. *Flavianus*.

10 Uvršteni su i gentiliciji s grafijom *Coylius* i *Quelius*.

Slika 3
Nadgrobnni titul Valerije Procile (snimio Dino Demicheli)

Celija Balbina Vibulija Pija (*P. Coelius Balbinus Vibullius Pius*), konzula 137. godine koji je potom najvjerojatnije bio namjesnik Dalmacije.¹¹ On je, naime, imao svoje robove i oslobođenike u Saloni, a iz iste bi familije mogao biti i Publije Celije Apolinar (*P. Coelius Apollinaris*), konzul 169. godine, čiji je spomen pronađen na jednome od natpisa u našim istraživanjima. To svakako potvrđuje povezanost ove senatorske obitelji sa Salonom, no o tome će biti riječi na drugome mjestu. *Coelii* su u Saloni prisutni od 1. stoljeća, a njihova je prisutnost na epigrafskim spomenicima najzamjetnija tijekom 2. i 3. stoljeća. To nimalo ne čudi jer je epigrafska praksa tada u procvatu, no s obzirom na spomen većega broja njihovih oslobođenika izgledno je da je ova obitelj u tom razdoblju bila ili postala bogata. Valja nadodati i to da brojni oslobođenici imaju predime *Publius*, što se može izravno dovesti u vezu sa spomenutim senatorima.

Dob ove djevojčice iskazana je pridjevom *annic(u)la* i mjesecima koji su napisani kraticom za mjesec i brojkom. Natpis Valerije Procile sedmi je dalmatinski natpis na kojemu se umjesto brojke I kao oznake jedne godine života koristi pridjev *annuculus/annucula* (jednogodišnji/jednogodišnja; od jedne godine). To je relativno visoka zastupljenost ovoga pridjeva s obzirom na činjenicu da se u Carstvu ovaj pridjev javlja na samo nešto više od 40 puta.¹² Na dosad poznatim dalmatinskim natpisima ovaj pridjev bio je potvrđen samo u varijanti *annuculus/annucula*, odnosno sinkopirano *annuculus/annucula*. Tako je ovo prvi domaći primjer grafije koja je bliža pravilnome obliku *annicula*, no i dalje se zbog sinkope (ispadanja vokala *u*) oblik *annicla* može smatrati vulgarno-latinskim oblikom. Upravo je ispadanje vokala između glasova *c* i *l* učestalo u latinskom jeziku, a radi se o vulgarnom latinitetu koji je ostavio istu jezičnu značajku u svim romanskim jezicima.¹³ Ta se, uostalom, pojava vidi i kod imena majke *Procla*, umjesto standardnoga *Procula*.

Nadgrobnni spomenici koji komemoriraju vrlo mladu djecu nisu česta pojava u rimskoj provinciji Dalmaciji. U cijeloj su provinciji dosada pronađena ukupno 32 natpisa koji spominju djecu preminulu unutar prve dvije godine života. Ako bismo tome broju pridodali djecu koja se na natpisima navode do navršene treće godine života, broj se penje na 72 osobe. Taj broj je neznatan u okvirima pretpostavljene dječje smrtnosti toga vremena, što često navodi na pitanje zašto ne postoji više nalaza nadgrobnih natpisa posvećenih djeci. To pitanje izazvalo je brojne rasprave u stručnoj literaturi, a odgovor se često pronalazi u zbroju različitih faktora. Prvenstveno su to ustaljeni pogrebni običaji koji nisu poticali komemoraciju najmlađe djece. Rasprave u kojima se propitivala briga antičkih roditelja o djeci i njihova »ravnodušnost« u slučaju smrti djece teško je dokaziva te joj pronađeni natpisi svakako ne idu u korist. M. King je analizirajući 29.250 nadgrobnih spomenika iz grada Rima izdvojila sve natpise djece te otkrila da se svega 350 natpisa podiže djeci preminuloj do kraja druge godine života,¹⁴ što je 1,5 % od njihova ukupnoga broja. U Dalmaciji je tek 20 spomenika djeci preminuloj s jednom godinom života, među kojima je i ovaj Valerije Procile, pa je postotak nešto manji i iznosi 1,12 %. Natpisi tako mlade djece najčešće se pojavljuju u glavnome gradu provincije Dalmacije, Saloni, u kojoj su

11 W. Eck 1983, str. 194. Prethodno je A. Jagenteufel (1957, str. 57) iznio mišljenje da je takvo što malo vjerojatno. Taj podatak prenosi G. Alföldy 1969, str. 76, s. v. *Coelius*.

12 U provjeru su uvršteni oblici *annuculus/annuculus* te sinkopirani oblici *annuculus/annuculus*.

13 P. Skok 1915, str. 29.

14 M. Golden 1988, str. 152-163; M. King 2000, str. 124-126. Naravno, uzorak je donekle manjkav jer je iz Rima poznato mnogo više od spomenutih tridesetak tisuća natpisa. Ipak, omjer bi mogao odgovarati ukupnoj slici.

pronađena 24 od ukupno 32 natpisa djece umrle do kraja druge godine života.¹⁵ Većina natpisa datira se u vrijeme kada je epigrafska praksa dosegla svoj vrhunac u Dalmaciji, a to je druga polovina 2. stoljeća te 3. stoljeće poslije Krista.¹⁶ Ovaj se natpis također može datirati u navedeno razdoblje, a na to ukazuju izrazi *defuncta* i *infelicissimi*.

Izraz *infans*, upotrijebljen na ovome natpisu, česta je pojava na natpisima posvećenima vrlo mladoj djeci, a ujedno i obilježava najraniju djetetovu životnu dob, iako se *infantia* kao razdoblje odrastanja završavala navršenom sedmom godinom života.¹⁷ Izraz *infans* u Dalmaciji na natpisima najranije životne dobi, od rođenja do treće godine, pojavljuje se devet puta,¹⁸ u razdoblju od četvrte do sedme godine još tri puta,¹⁹ a poslije sedme još u četiri navrata, gdje je najstarije dijete oslovljeno tim izrazom preminulo u 11. godini života.²⁰ Primjer natpisa CIL 3, 3107 (Postira) iz posljednje dvije kategorije zanimljiv je zbog toga što se spominje dvoje djece koje se oslovljava kao *infantes infelicissimi*. To su brat i sestra Hilarion i Revokata te su živjeli oko (*plus minus*) 4 i 8 godina. Iako su različitih godina života, a Revokata je doživjela dob u kojoj više ne bi nužno bila u toj kategoriji, oboje su oslovljeni navedenim izrazom. Važno je napomenuti da se izraz *infans* pojavljuje na još 19 natpisa na kojima dob nije izražena ili je nije moguće odrediti zbog sačuvanosti natpisa.²¹ Takvi spomenici stoga također vjerojatno pripadaju djeci mlađe dobi, iako pojava takvih natpisa u kasnijem djetinjstvu može odražavati i stupanj privrženosti roditelja djetetu. Mjeseci života djeteta gotovo uvijek se pojavljuju na ovakvim natpisima te su potvrđeni na 29 primjera od 32 analizirana natpisa ove životne dobi. Dani života navedeni su nešto rjeđe i pojavljuju se na 10 natpisa iz Dalmacije. Oznake *infans* i *annuculus* na istom se spomeniku, osim natpisa Valerije Procile, pojavljuju još jednom u Dalmaciji.

To je natpis Lucija Papinija Marcijala, kojemu spomenik podiže otac Lucije Papinije Hermo.²²

Natpise tako mladoj djeci najčešće postavljaju njihovi roditelji. Na 14 dalmatinskih natpisa spominje se jedan roditelj, a oba na jednakom broju spomenika. U dvama navratima preminula djeca su *alumni* te im spomenik podižu njihovi udomitelji,²³ dok jednom djetetu podižu djed i baka.²⁴ Promatrajući spol djece, odnos je sličan kao i kod postavljača, 14 natpisa posvećeno je ženskoj djeci, dok je na 16 natpisa moguće utvrditi muško ime djeteta. Na samom kraju natpisa Valerije Procile navodi se superlativ *infelicissima*, koji je, uz *innocentissimus*, najčešći superlativ pridjeva te se pojavljuje na šest natpisa djece najranije dobi iz provincije Dalmacije.²⁵

Spomenik Valerije Procile tek je 11. natpis na kojemu se pojavljuje gentilicij preminule osobe tako rane dobi. Takva brojčanost može ukazivati da su se natpisi najmlađoj djeci, iako relativno rijetko postavljani s obzirom na pretpostavljenu smrtnost u ranoj životnoj dobi, gotovo podjednako podizali kako slobodnim, tako i stanovnicima peregrinskoga te ropskoga društvenog statusa. Sve su to pokazatelji široke rasprostranjenosti rimske komemorativne prakse u provinciji Dalmaciji, a time i činjenice da su se u komemoraciji poštivala socijalna i običajna pravila rjeđega postavljanja najmlađim preminulima.²⁶ Ipak, postavljanje natpisa djeci iz različitih društvenih slojeva, umrloj u ranoj životnoj dobi, svojevrsna je potvrda tezi da smrt novorođenčadi nije događaj kojemu bi se trebalo pristupiti ravnodušno kao što se da naslutiti iz pojedinih tekstova antičkih autora.²⁷

O financijskim prilikama ove obitelji nemamo izravan dokaz, no izrada mramornoga spomenika kojim je komemorirano dijete svakako ide u prilog pretpostavci da se

15 Natpisi iz Salone: AE 2007, 1100; CIL 3, 2210; CIL 3, 2319; CIL 3, 2457; CIL 3, 2602; CIL 3, 3175a; CIL 3, 8843; CIL 3, 8923; CIL 3, 8926; CIL 3, 8930; CIL 3, 8946; CIL 3, 9584; CIL 3, 9587; CIL 3, 14253; CIL 3, 14291, 1; CIL 3, 14781; CIL 3, 14801; CIL 3, 14873, 2; CIL 03, 14915; ILJug 2163; ILJug 2169; ILJug 2225; ILJug 2229; ILJug 2642. Natpisi izvan Salone: AE 1992, 1387; CIL 3, 1723; CIL 3, 2162; CIL 3, 2954; CIL 3, 14330; CIL 3, 14949; EDCS-63400106; ILJug 2800.

16 Spomenuti rezultati (kao i oni u odlomku ispod) dobiveni su u sklopu istraživanja za disertaciju jednoga od autorâ teksta, a koja se bavi djecom i adolescentima na nadgrobnim spomenicima Dalmacije. Navedene se brojke odnose na dosad objavljeni materijal, premda je poznato da ima još natpisa ove tematike koji čekaju na svoju objavu.

17 B. Rawson 2003, str. 142.

18 AE 2001, 1616; CIL 3, 2294; CIL 3, 2457; CIL 3, 2799; CIL 3, 9586; CIL 3, 14869; ILJug 130; ILJug 2682; ILJug 2800.

19 CIL 3, 3107; CIL 3, 14656; L. Marun 1998, str. 143.

20 CIL 3, 2612; CIL 3, 3107; CIL 3, 8906; CIL 3, 8934.

21 CIL 3, 1837; CIL 3, 1871; CIL 3, 2358; CIL 3, 2364; CIL 3, 9009; CIL 3, 9576; CIL 3, 9616; CIL 3, 9620; CIL 3, 9745; CIL 3, 13057; CIL 3, 13247; CIL 3, 14277, 1; CIL 3, 14306, 3; CIL 3, 14749; CIL 3, 14773; CIL 3, 14796; EDCS-56900116; EDCS-63400077; ILJug 2012.

22 CIL 3, 2457.

23 CIL 3, 3175a; ILJug 2642.

24 ILJug 2163.

25 *Infelicissimus*: CIL 3, 8923; CIL 3, 8926; CIL 3, 14291; CIL 3, 14801; ILJug 2229; ILJug 2800; *innocentissimus*: CIL 3, 2602; CIL 3, 8923; EDCS-63400106.

26 M. Carroll 2012, str. 48.

27 Ciceron napominje da smrti djeteta treba pristupiti mirno, a ako je dijete preminulo još u kolijevci nije potrebno žaliti za njim. Cic. *Tusc. disp.* 1.93. *Idem, si puer*

radi o dobrostojećoj obitelji. Naime, nadgrobni je spomenik investicija, često ne baš pristupačna svima, stoga je i s financijske strane razumljivo zašto se u društvu s relativno visokim stupnjem mortaliteta novorođenčadi i male djece nije redovito radila komemoracija koja uključuje epigrafski spomenik i/ili grobnu konstrukciju. Moguće je stoga da je Celija Prokla bila dalji potomak nekoga bogatijeg senatorskog oslobođenika ili je bila u srodstvu sa senatorskim Celijima koji su po svoj prilici bili prisutni u Saloni. Kako bilo, spomenik bi se najvjerojatnije mogao datirati u kraj 2. ili prvu polovinu 3. stoljeća, dakle nekoliko desetljeća nakon što *Coelii* u Saloni doživljavaju svoj procvat, no radi li se o istome obiteljskome odvjetku, zasad ne možemo znati. Osim što je spomenik dobro očuvan i tekstem upotpunjuje dosad postojeću sliku o komemoraciji male djece u Dalmaciji i Saloni, na njemu je prvi put zabilježeno korištenje oblika pridjeva *annic(u)lus*.

Ovo je jedini pronađeni spomenik u našem istraživanju kojim je komemorirana ovako mlada osoba te je stoga izdvojen za zasebnu raspravu. Već je navođenje godina vrlo važan podatak koji nema svaki natpis, barem ne u vrijeme kasnoga principata kada je spomenik postavljen.

Nema dvojbe da spomenik potječe s tzv. Sjeverne saloni-tanske nekropole, koja je u vrijeme gradnje kula obilovala već pripremljenim kamenjem pogodnim za spolijaciju. Ako je ova kula, sa stupnjem očuvanosti tek nešto višega od prizemlja, dala toliki broj spomenika, valja se zapitati koliko je tisuća spomenika iskorišteno kao spoliji pri gradnji ili obnovi bedema čija je duljina iznosila više od 4 kilometra, a na koji je bilo dodano više od 90 kula. Očito je da nadgrobni spomenik Valerije Procile nije predugo stajao na svome izvornome mjestu, a pritom valja konstatirati da svakako nije bio jedini s takvom sudbinom. No isto tako može se s popriličnom sigurnošću, ali i zadovoljstvom, reći da im je na ovaj način produljen vijek, uzimajući u obzir kako su neslavno prolazili poganski (i u nešto manjoj mjeri kršćanski) spomenici od kasne antike naovamo. Sva dosadašnja istraživanja kula i bedema nisu prošla bez pronalaska epigrafskih spolija, a s obzirom na podatke koji su prikupljeni tijekom ovoga projekta, još će se dugo otkrivati nove spomenike s vrlo vrijednim podacima o stanovnicima i životu nekoć najvažnijega grada na istočnome Jadranu.

Kratice

AE = L'Année épigraphique, Paris

CIL = Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin

EDCS = Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby (<http://www.manfredclauss.de/>)

ILJug = Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia repertae et editae sunt, Ljubljana

Salona IV = Inscriptiones de Salone chrétienne, IVe-VIIe siècles, Split-Rome 2010.

Izvori

M. Tullius Cicero, *Tusculanae Disputationes* (priređio M. Pohlenz), Leipzig 1918.

parvus occidit, aequo animo ferendum putant, si vero in cunis, ne querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius exegit natura quod dederat.

Literatura

- G. Alföldy 1969 Géza Alföldy, *Die Personennamen der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.
- J. Brønsted 1928 Johannes Brønsted, *La Basilique des cinq martyrs a Kapljuč*, u: J. Brønsted et al. (ur.), *Recherches a Salone, I*, Copenhagen 1928, 33-186.
- M. Carroll 2012 Maureen Carroll, »No part in earthly things«. *The Death, Burial and Commemoration of New-born Children and Infants in Roman Italy*, u: Mary Harlow – Lena Larsson Lovén (ur.), *Families in the Imperial and Late Antique Roman World*, London 2012, 41-63.
- W. Eck 1983 Werner Eck, *Jahres- und Provinzialfasten der senatorischen Statthalter von 69/70 bis 138/139*, Chiron 13, München 1983, 147-237.
- M. Golden 1988 Mark Golden, *Did the Ancients Care When Their Children Died?*, Greece & Rome, Vol. 35, No. 2, 1988, <http://www.jstor.org/stable/642999> (1. 10. 2023.), 152-163.
- A. Jagenteufel 1958 Adolf Jagenteufel, *Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian*, Wien 1958.
- M. King 2000 Margaret King, *Commemoration of Infants on Roman Funerary inscriptions*, u: Graham J. Oliver (ur.), *The Epigraphy of Death. Studies in the History and Society of Greece and Rome*, Liverpool 2000, 117-155.
- J. Mardešić 2019 Jagoda Mardešić, *Stanje istraživosti sjeverne nekropole Salone*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 112, Split 2019, 127-150.
- L. Marun 1998 Lujo Marun, *Starinarski dnevnic* (priredila Maja Petrinec), Split 1998.
- Ž. Miletić 1990 Željko Miletić, *Sjeverna salonitanska nekropola*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 29, Zadar 1990, 163-194.
- B. Rawson 2003 Beryl Rawson, *Children and Childhood in Roman Italy*, Oxford 2003.
- P. Skok 1915 Petar Skok, *Pojave vulgarno-latinskog jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*, Zagreb 1915.

Summary

Dino Demicheli – Krešimir Grbavac

Funerary titulus of Valeria Procilla from the Tower 15 on the northern city walls of Salona

Keywords: Salona, Tower 15, epigraphic spolia, ramparts, children, vulgar Latin, Coelii, commemoration

The article presents a recently discovered monument in archaeological research south of the site Kapljuč. Four towers were discovered there, the existence of which was known, but had not been investigated until now. Several epigraphic spolia were found in and around one of the towers (Tower 15), and one of the inscriptions is discussed in this article. It is the marble tombstone of the girl Valeria Procilla, who died at a very early age (one year and four months), and her parents C. Valerius Flavianus and Coelia Procla erected a monument to her. Tombstones commemorating children who died so young are generally rare, although it is known that the mortality of newborns and children up to the age of 5 was much higher than can be seen from the statistics obtained from epigraphic monuments. The paper gives a linguistic and onomastic analysis and provides data on the frequency of tombstones erected for small children in Dalmatia, especially in Salona.

Translated by Dino Demicheli

